

OD POLITIKE RAZLIKA DO POLITIKE PROSTORA: POSljedICE RATA NA DRUŠTVENI ŽIVOT U VUKOVARU

Kruno Kardov¹

UDK: 316.334.5:323.1(497.5 Vukovar)
316.347:323.1(497.5 Vukovar)
316.351:323.1(497.5 Vukovar)
316.356.4:323.1(497.5 Vukovar)

Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 8.12.2002.
Prihvaćeno: 20.12.2002.

Sažetak

Rad se temelji na etnografskom istraživanju provedenom 2001. i 2002. godine u Vukovaru, gradu s najvećim materijalnim i ljudskim stradanjem u ratu 1991. u Hrvatskoj. Autor obrađuje specifičan fenomen socijalne polarizacije u prostorno etnički mješovitim susjedstvima, te posljedice koje takva situacija ima na shvaćanje i upotrebu prostora. Kao rezultat nacionalnog poretka stvari, dominantnog epistemološkog polja kroz čije kategorije se percipira stvarnost, produciraju se etničke granice i naglašavaju razlike koje u stresnoj prostorno mješovitoj postkonfliktnoj okolini traže potvrdu u prostoru-teritoriju. Markiranje i kolonizacija teritorija od određene etničke grupe u ovakvim situacijama ima funkciju zaštite osobne sigurnosti i stabilizirajući identitarni mehanizam. Autor zaključuje da translacija socijalne na prostornu polarizaciju u uvjetima etničke heterogenosti ima za posljedicu društveni život grada s punktualnim značajkama, otoke socijalnog života između kojih se nalaze nedefinirani i ne-sigurni prostori.

Ključne riječi: etničke granice, liminalnost, nacionalni poredak stvari, polarizirani grad, politika prostora, politika razlike, sigurni prostor

UVOD

Vukovar – ponos Hrvatske, Vukovar i poslije njega, Vukovare hrvatski viteže, Vukovarska balada, Vukovarski deveti krug, Vukovarski dobrovoljac, Vukovarski križ, Vukovarski Orfej... Ovo su samo neki od naslova koji se mogu naći pod predmetnikom "Vukovar" u katalogu prosječno opremljene knjižnice u Zagrebu. Pored ovih,

¹ Autor je znanstveni novak na Odsjeku za sociologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

kompjuterski ispis će sadržavati i mnogobrojne zbirke pjesama, memoare, ispovijedi, a pojmovi poput "načelo Vukovar", "fenomen Vukovar", "duhovnost Vukovara", "vukovarski moral" i tako dalje, su postali sastavnim, ako ne i nužnim, dijelom hrvatskog nacionalnog diskursa. U političkim prepirkama, kako za saborskom govornicom, tako i onih svakodnevnih, Vukovar služi kao 'završni argument' u raspravi kojim ste natjerali sugovornika na povlačenje i pravdanje. Vukovar je, dakle, sveprisutan – od radija i televizije, knjiga, časopisa do slika iz vlastitih sjećanja.

Svi ovi sadržaji su vezani samo uz događaje 1991. godine, a pokazatelj su reprezentacije Vukovara u javnom narativu. Vukovar je ovdje isječak zamrznut u ratnom periodu i gotovo da više nije niti grad. On je ovdje izuzet, evakuiran od svojih stanovnika. Postao je apstrakcija, a kad to kažemo onda se moramo zapitati što se to iza nje krije? Postoji li jedna ili više interpretacija, jedna ili više različitih povijesti? Na kraju krajeva, koje su posljedice rata i kakva je slika života u gradu danas?

U ovom radu² bit će obrađen samo dio vukovarske stvarnosti s naglasakom na probleme s kojima se susreću građani Vukovara u ponovnom traženju i otkrivanju svoga prostora te ćemo pokušati odgovoriti na pitanje što se događa kada se dvije izmiješane etničke grupe razdvojene uz ogromne ljudske žrtve ponovno nađu na istom mjestu. Rad predstavlja kombinaciju antropološkog i sociološkog pristupa u objašnjenjima kompleksne naravi društvenih odnosa u etnički polariziranom gradu.

Podaci kojima ćemo se koristiti prikupljeni su za vrijeme mjesečnih boravaka u Vukovaru. U pitanju je pet boravka u trajanju od mjesec dana (lipanj/srpanj i studeni 2001. te ožujak, srpanj i studeni 2002. godine), a između svakog boravka bilo je tri mjeseca pauze.

Primarna metoda prikupljanja podataka bila je promatranje sa sudjelovanjem i polustrukturirani intervjui, na što su se nadograđivale analiza socijalnih mreža, *key informants* intervjui i druge metode koje čine sastavni dio etnografskog istraživanja. Ukupno je napravljeno oko 80 intervjua, uključujući i razgovore s istaknutim pojedincima iz različitih sfera društvenog života (religija, politika, obrazovanje, kultura, civilna scena, itd.). Trajanje intervjua je ovisilo o mnogobrojnim faktorima (kolike je posljedice rat ostavio na psihičko zdravlje osobe, koliko vremena netko može izdvojiti, i dr.), a najčešće je iznosio sat vremena i trideset minuta (najduži intervjui je trajao pet sati).

Pored ovoga, napravljene su i dvije fokus-grupe u srednjim školama. Jedna s učenicima iz razreda po hrvatskom jeziku i jedna s učenicima po srpskom jeziku, a u svakoj grupi bilo je četiri učenika iz viših razreda (dvije učenice i dva učenika). Fokus-grupe u školama su omogućile uvid u razmišljanja određenih mlađih osoba do kojih bi bilo teže doći na drugačiji način.

---

² Rad je nastao u okviru znanstveno-istraživačkog projekta *Socijalni korelati Domovinskog rata* Odsjeka za sociologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, a terensko istraživanje je provedeno 2001. i 2002. g. radom na projektu *Perception of Justice and Social Reconstruction Processes in Vukovar* Odsjeka za psihologiju (Filozofski Fakultet Sveučilišta u Zagrebu), Društva za psihološku pomoć (Zagreb) i *Centre for Human Rights* (University of California, Berkeley).

Napravljeno je i pet dubinskih intervjua s obiteljima (dvije srpske obitelji, dvije hrvatske i jedna obitelj mješovitog braka) u kojima su dolazile do izražaja različite životne priče i obiteljske povijesti. Takvi intervjui su trajali duže i u pravilu su vođeni u nekoliko navrata. Odnosili su se na različite teme, a pokazali su se vrlo korisnim radi dubljeg uvida u svakodnevni život ljudi u Gradu.

KONTEKSTUALIZIRANJE TERENA

O povijesti grada Vukovara postoji pozamašna literatura, a budući da bi dublji ulazak u to područje premašivao svrhu ovoga rada ograničit ćemo naš interes samo na podatke vezane uz etničku strukturu u mjeri koliko je potrebno za osnovno razumijevanje današnjih problema i predmeta koji ovdje pokrivamo.

U Vukovaru je 1991. godine živjela polovica od ukupnog stanovništva općine, a broj stanovnika grada se od vremena Drugoga svjetskog rata povećao za oko dva i pol puta, sa 17.223 na 44.639 stanovnika (za 159,2%).³ Rast brojnosti stanovnika počinje se uravnotežavati paralelno sa slabljenjem gospodarskog razvoja od sedamdesetih godina, a kao najvažnija posljedica dvaju svjetskih ratova na etničku sliku Vukovara se ističe dihotomizacija te se takva struktura u svojim bitnim karakteristikama zadržala i u narednom periodu. Najveći su udio 1991. godine imali Hrvati sa 47,2% i Srbi s 32,3%, a zatim Jugoslaveni (9,8%), Rusini (2,1%) i Mađari (1,5%).⁴

Do devedesetih godina grad je prostorno potpuno izmiješane etničke strukture u kojima su se razvili susjedski odnosi i gdje se nije poklanjala dodatna pažnja nacionalnosti.⁵ Vrlo dobre opise života u multietničkim naseljima daje Županov koji govoreći o primarnim vezama spominje instituciju komšiluka. "Među komšijama postoje primarni društveni odnosi: zajednički se slave Božići, Krsna slava i Bajram, komšije se međusobno pomažu i štite u nevolji" (Županov, 1995:38). Nakon Drugoga svjetskog rata, s procesom industrijalizacije "mnogi stanovnici sela odlaze u gradove, koji po svome nacionalnom i etničkom sastavu postaju sve heterogeniji. Pripadnici različitih etnikuma stanuju u istim stambenim zgradama, rade u istim radnim organizacijama. Među njima se zbog fizičke blizine i zajedničkih aktivnosti stvaraju primarni društveni odnosi, koji su slične kvalitete kao i oni u komšiluku u seoskim zajednicama. Ukratko u gradovima se stvara supstrat zajednice" (Županov, 1995:39).

³ Podaci o broju i kretanjima stanovništva preuzeti su iz Wertheimer-Baletić (1993.)

⁴ Kategorija "Jugoslaven" se prvi put pojavila u popisu stanovništva 1961. sa 1,4%, 1971. ih ima 10%, a u popisu 1981. godine udio Jugoslavena u Vukovaru je bio čak 28,2% (istovremeno se udio Hrvata i Srba smanjio). Kako je slabila jugoslavenska država, tako je slabio i jugoslavenski identitet što je rezultiralo da se 1991. broj osoba koje se izjašnjavaju kao Jugoslaveni smanjuje i u relativnim i u apsolutnim brojkama (s 9.457 na 4.355 osoba).

⁵ Iako je, gledano u cjelini, grad bio etnički izmiješan, ipak su postojale etnički više ili manje homogenije četvrti. Dva ekstremna primjera su bila Mitnica, većinom naseljena Hrvatima, i Lužac, većinom naseljen Srbima. Između ova dva pola nalazila su se naselja Olajnica, Borovo naselje i dr.

Zajednica o kojoj govori Županov u ovom se slučaju raspala zbog ratnih djelovanja, a posljedice rata su bile ne samo uništenje gospodarstva, urbane infrastrukture nego i ogromne ljudske žrtve. U obrani grada poginulo je 450-600 vojnika, oko 1100 civila, a 2600 ljudi je nestalo (Žunec, 1998a). Jugoslavenska strana je također imala velike materijalne i ljudske gubitke (točan broj do danas nije poznat u cijelosti) tako da je Vukovar postao značajan simbol na obje zaraćene strane. Za Hrvate je predstavljao simbol masovnog stradanja civila i žrtava koje su pale u ratu za neovisnost Hrvatske, dok je na jugoslavenskoj strani Vukovar simbolizirao snažan hrvatski/ustaški otpor koji je na kraju ipak slomljen ili pak, s druge strane, veliku sramotu zbog razaranja i masovnih zločina. Pad Vukovara 18. i 19. studenoga 1991. godine se, s druge strane, percipirao kao oslobođenje, a iz grada su protjerani građani hrvatske nacionalnosti koji su raseljeni u druge dijelove Hrvatske te manji broj je otišao u inozemstvo. Nakon pada/oslobođenja u grad se vraćaju građani srpske nacionalnosti,⁶ a značajnije promjene u broju i strukturi stanovništva se događaju nakon hrvatskih akcija *Bljesak* i *Oluja* 1995. godine kada dio građana srpske nacionalnosti s područja zapadne Slavonije, Like, Banije i Korduna dolaze u istočnu Slavoniju.

Od 1991. do 1998. godine, kada završava mandat prijelazne uprave UNTAES-a, građani Vukovara, u pravilu podijeljeni po nacionalnoj pripadnosti, imali su različita iskustva rata, živjeli su u dugačijim životnim uvjetima, imali su nove poznanike i prijatelje, bili su pod drugačijim obrazovnim, ekonomskim, političkim i pravnim poretком te su živjeli u etnički homogenim područjima.

POLARIZACIJA GRADA

Vukovar je prema popisu stanovništva u ožujku 2001. godine imao 31.670 stanovnika, a od toga je bilo 57,46% (18.199) Hrvata te 32,88% (10.412) Srba. Budući da je status prognanika početkom 2002. godine, prema podacima Regionalnog ureda za prognanike i izbjeglice u Vukovaru, posjedovalo još 8.000 osoba može se zaključiti kako je pripadnika obje etničke zajednice u samom gradu nažočno u podjednakom broju.

Proces polarizacije⁷ grada tekao je paralelno s dolaskom sve većeg broja povratnika Hrvata. Iz razumljivih razloga, do mirne reintegracije grad je činio cjelinu, no dolaskom povratnika Hrvata socijalni život se udvostručuje: otvaraju se nove trgovine, novi kafići te se stvaraju određene paralelne institucije poput lokalne radio-

---

⁶ Nakon pada, vojska nije evakuirala samo građane hrvatske nacionalnosti nego većinu građana koja je tada zatečena u gradu.

⁷ Boal (1999.) nudi klasifikaciju gradova po stupnju etničke segregacije na raspon od asimilacije, pluralizma, segmentacije, polarizacije do čišćenja. Koliko god zanimljiva ova podjela na prvi pogled može biti, na primjeru Vukovara ona nije adekvatna jer je Vukovar prostorno izmještan, ali socijalno polariziran te valja imati na umu da se termin polarizacija u ovom radu pripisuje primarno socijalnoj dimenziji osim ako drugačije nije naznačeno. To je specifičnost Vukovara koja izrasta iz načina na koji je "riješeno" sukob te kratkoće vremena koje je prošlo od mirne reintegracije.

postaje, sportskih klubova, različitih udruga građana i drugih. Djeca u školama i vrtićima su podijeljena po razredima koji uče po srpskom i po hrvatskom jeziku i pismu, a zbog oštećenja na pravim školskim zgradama djeca su često i prostorno odvojena u različitim dijelovima grada.

Mnoštvo faktora je utjecalo na formiranje ovakvog života u gradu, a na makro-nivou ćemo izdvojiti dva, prema našem mišljenju, najbitnija. U pitanju je utjecaj strukturnih faktora vezanih uz razdiobu stanovništva, distribuciju moći i percepciju ugroženosti što problematiziraju Massey, Hodson i Sekulić (1999.) te utjecaj nacionalnih agencija⁸.

U atmosferi koja je vladala u periodu reintegracije ljudski su odnosi bili ispunjeni strahom, nepovjerenjem i potragom za sigurnošću. Kako navedeni autori pokazuju u svom istaživanju, osjećaj ugroženosti varira ovisno o brojčanom odnosu dvaju grupa na određenom prostoru. Autori razlikuju tri moguća slučaja:

- gdje je većina brojčano dominantna
- gdje je većina brojčana manjina, a manjina brojčana većina (etnička enklava)
- gdje nijedna grupa nema brojčanu većinu (etnički mješovito područje) (Massey et al., 1999.).

Za našu raspravu naročito je važan drugi slučaj za koji je karakterističan najveći stupanj netolerancije. Većinska grupa koja živi u manjinskoj enklavi može imati osjećaje viktimizacije temeljene na percepciji da je tretirana kao manjina usprkos političkoj i ekonomskoj dominaciji te će imati veći stupanj obrambene netolerancije nego u slučaju da živi izvan manjinske enklave. S druge strane, manjina u širem geopolitičkom prostoru, no većina u enklavi može također imati jake osjećaje netolerancije. U tom slučaju, kako navedeni autori pokazuju, može se očitovati kombinacija straha i snage, prisutnost osjećaja nepravde i nesigurnosti u vezi namjera grupe koja je većina na širem prostoru.

Vukovar je prema ovom pitanju specifičan jer je od 1991. do 2001. godine prošao kroz zatvoreni krug: od etničke heterogenosti (do 1991.), etničke homogenosti (od 1991. do 1998.), etničke enklave (od 1998. do 2001.) do ponovne etničke heterogenosti, no, ovaj put, heterogenosti polarizirane prirode.

Strah i osjećaj nepravde koji karakterizira odnose etničkih grupa u etničkim enklavama je u ovom kontekstu intenziviran činjenicom da su u pitanju grupe koje su sedam godina bile većina na prostoru svog prebivanja i većina u širem geopolitičkom prostoru: Hrvati u drugim dijelovima Hrvatske, a Srbi u istočnoj Slavoniji i u samom gradu. Dolaskom Hrvata broj Srba se smanjuje u relativnim brojkama⁹ što

⁸ Nacionalne agencije se odnose na državnu razinu, lokalne političke stranke i predstavnička tijela srpske zajednice u istočnoj Slavoniji kao što je Zajedničko vijeće općina. Njihov utjecaj se očituje u različitim zakonima, vladinim "pismima namjere", sporazumima, različitim ugovorima o specifičnim pitanjima (obrazovanje, zapošljavanje ...), lokalnoj politici u različitim oblastima života, itd.

⁹ Smanjenje broja stanovništva srpske nacionalnosti u apsolutnim brojkama ćemo ovom prilikom morati ostaviti na margini jer su u pitanju različiti periodi emigracije i različiti razlozi odlaska (ekonomski, političko-psihološki itd.).

pridonosi osjećaju straha i ugroženosti ostalnika, no također, strah je prisutan i kod povratnika jer dolaze iz područja gdje su bili većina u područje gdje su manjina¹⁰.

U ovom periodu rađa se nesigurnost koja reflektira pitanja brojnosti: koliko je pripadnika određene grupe u gradu? Koliko je "njih" među "nama"?

"Sada je već puno lakše. Ima više hrvatskih kafića, trgovina... više ljudi se vratilo, ima više Hrvata." (Marina, Hrvatica povratnica)

Ove činjenice pridonijeti će etničkoj homogenizaciji, vezivanju moći uz nacionalni identitet i zakon broja, a nacionalnost će postati temelj političke participacije te će osobe na izborima glasati za nacionalne stranke jer se smatra da će jedino one raditi na ispunjavanju interesa i zaštite prava određene grupe.

Drugi značajni faktor koji je utjecao na polarizaciju su bile nacionalne agencije. Oficijelna potpora intergrupnom kontaktu, koja je neizmjerljivo važna, u ovom je slučaju potpuno izostala te je čak pridonosila strahu i nepovjerenju, bilo namjernim, bilo nepromišljenim potezima. Državna vlast (koju je tada obnašala Hrvatska demokratska zajednica) je, na primjer, u različitim zakonima davala prednost stradalnicima Domovinskog rata (tj. Hrvatima), posljedice čega se najbolje mogu vidjeti na problemu obnove¹¹. Budući da su prednost imale određene stradalničke grupe, u početnom periodu se nisu obnavljale kuće građana srpske nacionalnosti. Zbog tog razloga kuće te skupine obnavljale su međunarodne organizacije što je imalo dvojak utjecaj na terenu. S jedne strane Srbi su vidjeli da njihove kuće ne obnavlja hrvatska država te su potvrdili svoj strah i osjećaj ugroženosti. S druge strane Hrvati su smatrali da međunarodna zajednica obnavlja samo srpske kuće te su potvrdili mišljenje da su međunarodni akteri na strani Srba.

Čelnici srpskih nacionalnih stranaka su, pak, zalažući se za kulturnu autonomiju, pridonosili polarizacijskim procesima, a što se najbolje može vidjeti na primjeru odvojenih razreda u školama – što je prijedlog koji su Hrvati prihvatili. Ekstenzija ovakvog sustava je osnivanje srpskih manjinskih škola (odobreno 2002. godine), a posljedice ovakve obrazovno-kulturne politike bi mogle imati štetne utjecaje s obzirom da u Vukovarskom kontekstu poprimaju segregacijske karakteristike. Upravo zbog ovakvih poteza, političari srpskih nacionalnih stranaka su dobili od pojedinih građana srpske nacionalnosti čak i etiketu "profesionalnih nacionalista".

U svakom slučaju, nacionalne agencije koje su trebale imati pozitivnu ulogu u svom su međudjelovanju postale značajan negativni faktor. Zahvaljujući utjecaju nacionalnih agencija i strukturnim faktorima razdiobe stanovništva stvarao se zatvoreni proces u kojem su građani tražili zaštitu u odvojenosti institucija, a lokalni

---

¹⁰ Trenutno ćemo, također, morati zanemariti i prošlost Grada kao i teret sjećanja, a koji samo intenziviraju osjećaje ugroženosti, napuštenosti i nesigurnosti.

¹¹ Vidjeti *Zakon o obnovi*, čl. 6, nn. br. 24/1996. Neke činjenice o politici tadašnje državne vlasti pokazuje i članak Milivoja Đilasa "Stenogram razgovora između Franje Tuđmana i Jure Radića o mijenjanju etničke slike Vukovara" u *Feral Tribuneu* (br. 766. od 20. 5. 2000. str. 6 i 7). Sudeći prema tom razgovoru, obnova Vukovara se odugovlačila jer se Hrvati nisu vraćali, a nije se željelo obnavljati samo za Srbe. Zbog toga se, između ostalog, planiralo naseljavanje bosanskih Hrvata, a dolazak osoba s posve drugim životnim iskustvima bi, gledajući iz današnje perspektive, nanijelo neopisivu štetu razvoju međusobnih odnosa hrvatske i srpske zajednice.

krojači politike (urbane, obrazovne, ekonomske, kulturne ...) su 'samo ispunjavali želje građana'.

Socijalna polarizacija uspostavljena u ranom postreintegracijskom periodu imat će mnogobrojne posljedice na život u gradu. U sljedećim poglavljima zaći ćemo nešto dublje i prikazati na koji način se polarizacija odvija na mikronivou svakodnevnog života. Pri tome usredotočit ćemo se na nekoliko bitnih problema. Prvo ćemo ukazati na dominantni kognitivni okvir te koji kategorijalni aparat građani danas koriste kako bi lakše "probavljali" stvarnost. Nakon što opišemo kojim 'teorijskim' postavkama su se građani služili ili se služe i koliki utjecaj su imali nacionalni narativi u fizičkom odsustvu "drugoga", pokušat ćemo obraditi njihove operacionalizacije kroz razlike koje se produciraju u svakodnevnom životu te potvrde koje takve razlike nastoje zadobiti u prostoru-teritoriju. Ukratko, put koji ćemo pratiti bit će put od socijalne ka prostornoj polarizaciji i od nacionalnog poretka stvari ka svakodnevnim borbama.

NACIONALNI POREDAK STVARI

Nacionalni poredak stvari opisuje klasu fenomena koji istodobno imaju kulturalnu i globalnu važnost. On nam govori da je nacija univerzalna forma koja je duboko povezana sa specifičnim lokalitetima i teritorijem te utemeljena u jasno razgraničenoj kulturi. Svijet bi trebao biti sastavljen od suverenih, prostorno diskontinuiranih jedinica (Malkki, 1997). Svoj najbolji prikaz dobija u klasičnim školskim atlasima, gdje su nacije prikazane u različitim bojama s jasnim rubovima-granicama i bez preklapanja. Budući da je očito da su "prave" nacije fiksirane u prostoru i prepoznatljive na karti, nacionalni poredak stvari se vidi kao normalan ili prirodan poredak. Korak dalje, zemlja se kroz ovu optiku percipira kao nacionalna zemlja (*hrvatska gruda*), a odnos ljudi i tla se izražava u botaničkim terminima. Čovjek/stablo je ukorijenjen i kao svako stablo ne može imati dva korijena/domovine/srodstva. Nacionalni poredak stvari tumači kako Srbi ne mogu živjeti izvan Srbije, tj. *gdje su Srbi tamo je i Srbija*. Isto tako, u Hrvatskoj, tj. na hrvatskoj zemlji žive Hrvati; oni su tu *svoji na svome*.

Za prognanike, mjesto Vukovar je bilo idealizirano u svojoj nepristupačnosti, ali i prožeto snažnim emocijama osobnih gubitaka. Gledajući iz udaljenih točaka progona, kategorije vezane uz zemlju porijekla su jasnih rubova i generalizirane, a neprijatelji su simplificirani u simbole koji bi se trebali prihvatiti ili odbaciti (Eastmond, 1998). Kategorije s čvrstim granicama između prijatelja i neprijatelja, tla i ljudi, čija se jasnoća prije činila neupitnom, ipak će se polako početi dovoditi u pitanje.¹² Pomičnost kategorija dozvoljava da Srbi, koji su u procesu mirne reintegracije odlazili, nazivaju

¹² Na ovaj način bi se mogla rastumačiti i nedoumice jedne osobe iz Vukovara neposredno prije reintegracije: "Oni nam govore kako moramo ostati, a dozvoljavaju Arkanu i sličnim profiterima da nesmetano sijeku i izvoze drvo iz Slavonije kako bi Hrvatima ostalo što manje šume. Kako sad Hrvatima, a mi, kao, ostajemo ovdje? Onda je to, valjda, i naša šuma." (Milka Ljubičić "Pospremanje Vukovara". *AIM*. Vukovar, 11.4.1996. www.aimpress.org).

ustašama one Srbe koji su ostajali, jednako kao što se pravi jasna razlika između Srba ostalnika i Srba povratnika, pravih Srba i kontaminiranih hrvatskih Srba, zagrebačkih Srba itd.

Starija Hrvatica će kognitivnu dilemu u kojoj se našla dolaskom u Vukovar opisati na sljedeći način:

Ma, svi Hrvati pričaju o njima ovo ili ono, a svatko od nas ima svog Srbina. Bio on komšija ili daljnji rođak za njega ćemo uvijek reći da je ispravan, i za njega ćemo garantirati. Na kraju kad sve zbrojiš ispadne da su svi oni dobri. Pa kako sad to?

Mješoviti brakovi će imati naročitu subverzivnu djelatnost spram nacionalnog poretka stvari i upravo će se tu pokazati važnost kategorijalne čistoće koju pruža izbjeglički status ili status osobe koja je ostala u Vukovaru.

Za razliku od ostalih građana, osobe koje žive u Vukovaru primjećuju da kategorijalne granice nisu toliko čvrste i jasne koliko se to činilo s veće udaljenosti i kako to predstavlja nacionalni narativ. Jednostavna podjela na Srbe i Hrvate ne funkcionira, jer niti su svi Srbi ostali u gradu, niti su svi Hrvati bili u izbjeglištvu. Uspostavit će se nove kategorije – *povratnika* i *ostalnika* koje će se upotrebljavati paralelno s etničkim kategorijama, ponekad su čak i istoznačne, a što će služiti kao neutralizirajući aparat kategorijalne nefunkcionalnosti. Ostalnik Hrvat kao i povratnik Srbin ne posjeduje kategorijalnu čistoću, on je kontaminiran stranim elementima jednako kao i osobe koje se nalaze u društvu druge grupe. Ovakva osoba je, rečeno Turnerovim riječima, *liminalna osoba* koja nikada nije u potpunosti prihvaćena ni od jedne grupe; ona se nalazi u stadiju tranzicije i dokazivanja, katarze (Turner, 1994.). Zbog ovoga razloga, primjerice, jedna od čelnih osoba SDSS-a¹³ će nabrajajući osobe srpske nacionalnosti na određenoj dužnosti u gradu propustiti navesti jednu osobu, Srbina povratnika iz mješovitog braka. Za njega će, pak, Hrvati reći da je *pošten Srbin* jer je bio u progonstvu, no to mu ipak neće biti dovoljno da postane punopravni član grupe.

Drugi primjer. Ostalnica Ana, Hrvatica čiji je suprug Srbin, će o odnosu ljudi prema njoj i suprugu reći:

(Za vrijeme RSK) Ja nisam mogla dobiti posao, a njemu su to [što sam Hrvatica] predbacivali. U redu za rižu i slično, bila sam zadnja, a onda su nas i iz toga otkačili. ...

(Nakon reintegracije) Kad sam došla jednom prilikom u ured vaditi neke dokumente, onda mi je žena koja tamo radi rekla: kad ste čekali osam godina onda možete još. Te dokumente sam na kraju dobila tako što sam otišla kod osobe koja je isto tamo zaposlena, ali je Srbin i on mi je izašao ususret.

Slične osobe se u Vukovaru ponekad percipira (i naziva) čak i "izdajicama", a za djecu mješovitih brakova se koristi termin *polutani* čime se jasno implicira nemogućnost miješanja, jer koncept hibrida ili polutana daje do znanja da je u pitanju spajanje dvaju kategorija čija razlika je utemeljena u prirodi. Jednostavno rečeno,

---

¹³ Samostalna demokratska srpska stranka je dominantna nacionalna stranka Srba u Vukovaru, a po broju glasova je na drugom mjestu u gradu, odmah iza Hrvatske demokratske zajednice.

Hrvati su Hrvati i tu nema mjesta za Srbe. (Damir, Hrvat povratnik, 4. razred gimnazije)

Kako smo vidjeli na prethodnom primjeru povratnika Srbina čija je žena Hrvatica, liminalne osobe se nalaze u "interstrukturalnoj" situaciji te su stoga strukturalno, ako ne i fizički, nevidljive. "Kao članovi društva većina nas vidi samo ono što očekujemo da ćemo vidjeti, a što očekujemo da ćemo vidjeti je ono za što smo, nakon što smo naučili definicije i klasifikacije naše kulture, kondicionirani vidjeti" (Turner, 1994.: 95). One osobe koje samom svojom pojavom dovode u pitanje poredak na način da nisu jasne pripadnosti te su sa stajališta poretka kontradiktorne, socijalno se definiraju kao "nečiste" i potencijalno opasne – nikada se ne zna što su one zapravo i što one doista misle. "Može se očekivati da su tranzicijska bića naročito onečišćujuća, budući da ona nisu niti jedno niti drugo; ili mogu biti oboje; ili ni tamo ni ovdje; ili čak mogu biti nigdje (u terminima priznate kulturalne topografije), i na kraju krajeva ona su "betwixt and between" svih priznatih fiksiranih točaka u prostoru-vremenu strukturalne klasifikacije" (Turner, 1994.: 97).

Nacionalni poredak stvari nalaže opredjeljivanje i kategorijalnu čistoću. U njemu su ljudi ukorijenjeni u nacionalnu zemlju, a granice između grupa su jasno čitljive i nepremostive; to je epistemološko polje na kojem počiva današnji život u gradu. Uspostavljen neposredno prije rata, internaliziran i intenziviran praktičnim posljedicama vlastitih aksioma tijekom rata (etničko čišćenje) te učvršćen u predreintegracijskom periodu, nacionalni poredak stvari je i dalje temelj spoznavanja i djelovanja:

Sve je dobro dok su razdijeljeni. Ni jedni ni drugi ne žele ništa poduzeti. Ako nešto pokušaš, onda vidiš. Sve je dobro samo nas nemojte miješati. Bože sačuvaj da se miješamo! (ostalnica Petra, dijete mješovitog braka)

POLITIKA RAZLIKE

Za Frederika Bartha je posve suvišna rasprava o originalnosti sadržaja u smislu ovo je dio hrvatske kulture zbog tih i tih razloga, a ovo je element srpske. Umjesto potrage za izvornim elementima (što je jednako brojanju crvenih krvih zrnaca kod problema srodstva) Barth naglašava procese stvaranja granica. "Crte o kojima se vodi računa nisu zbroj 'objektivnih' razlika već samo one koje sami akteri smatraju značajnim. Nije dovoljno priznati da ekološke varijacije ostavljaju traga na razlikama, pa ih i naglašavaju; izvjesne kulturne crte akteri upotrebljavaju kao signale i ambleme razlika, dok na druge ne obraćaju pažnju, a u nekim odnosima korjenite razlike bivaju minimizirane ili poreknute" (Barth, 1997.:221). Nikada ne možemo jednostavno znati koji sadržaji će se u interakciji etničkih grupa podvući i kojim elementima će se dati organizaciono svojstvo. "Etničke grupe tvore organizacionu ljušturu u koju mogu biti stavljeni sadržaji raznovrsnih formi i dimenzija u različitim sociokulturnim sistemima. Te kategorije mogu, ali i ne moraju biti od velikog značaja na razini ponašanja; one mogu prožeti cjelokupan društveni život, ili pak imati značaja samo u nekim vrlo ograničenim sektorima djelatnosti" (Barth, 1997.:221).

Gledajući iz te perspektive, ono što definira etničku grupu nije kulturni materijal koji ona posjeduje već etnička granica, koja može biti samo socijalna ili, pak, može imati istovremeno i teritorijalnu, ekonomsku i drugu osnovu koja će je učvršćivati.

Etničke kategorije i granice se u Vukovaru provlače kroz sve sfere društvenog života, a prisutni etnički markeri konstruirani su upravo u interakciji s drugom grupom te mnogi od njih prestaju vrijediti van lokalnog konteksta.

Kako smo vidjeli kategorijalna čistoća (moralni princip) ide ruku pod ruku s kategorijalnom jasnoćom (kognitivni princip). Budući da ne postoje jasne fizičke razlike između Hrvata i Srba, povratnika i ostalnika te da su pripadnici različitih grupa, zbog prostorne izmiješanosti, neprestano u kontaktu, etnički markeri kojima se ističe ili prepoznaje nečiji identitet imaju ogromnu važnost.

Da su Hrvati katolici, a Srbi pravoslavci je objektivna činjenica te religijska pripadnost može služiti samo kao potvrda različitosti, no jezik i pozdravi imaju sasvim drugu funkciju: oni su najvažniji kriterij po kojima osoba *prepoznaje* Drugoga. Hrvati pričaju ijekavicom, a Srbi ekavicom i te razlike se otkrivaju već u prvoj sugovornikovoju rečenici. Premda su jezične razlike u određenoj mjeri postojale i prije rata, izloženost različitim utjecajima u nekim slučajevima i kroz desetogodišnji period ipak je imalo za posljedicu da će jezik postati glavni distinktivni element u svakodnevnoj komunikaciji. No, i pored različitih utjecaja jezične razlike se u Vukovaru dodatno naglašavaju.

Kako je na identifikaciju kroz jezik ipak potrebno potrošiti određeno vrijeme, ma koliko ono bilo kratko, nešto bržem procesu prepoznavanja će u Vukovaru služiti pozdravi. Njihova prednost kao indikatora se nalazi u mogućnosti upotrebe u posve površnoj komunikaciji koja se odvija, na primjer, prilikom ulaska trgovinu, kafić, autobus te prilikom upoznavanja, šetnje ulicom i drugdje. Prije rata najčešći pozdrav u Vukovaru je bio "zdravo", a rijetki bi rekli "ćao", dok su se pozdravi "bog" ili "bok" upotrebljavali samo u Katoličkoj crkvi uz "hvaljen Isus" ili "zbogom". Hrvati od 1991. u Hrvatskoj pozdravljaju s "bog" ili "bok" i taj pozdrav je izgubio svoj vjerski prizvuk ako ga je uopće i imao¹⁴. Srbi u Vukovaru pozdravljaju sa "zdravo" koji je, dakle, stari prijeratni pozdrav i koji se u Hrvatskoj izgubio, a mladi često još upotrijebe i "ćao" koji se zna reći i u ostatku Hrvatske, no ovdje to specifično upućuje na etničku pripadnost i stoga ga Hrvati ne izgovaraju. Ostali, više neutralni pozdravi su "Dobar dan/jutro/večer" i "Do viđenja".

Ovisno o tome tko si i tko je službenik takvu uslugu dobijaš. Ovisno o tome kako govoriš; kad govorim hrvatski, u uredima dobijam osmijeh od službenika Hrvata. (Vesna, Hrvatica)

Pa pozdravi su isto jako nezgodni. Ja znam jednog isto prije rata Hrvata, i ja govorim "Zdravo" jer se tako govorilo u Vukovaru i ja isto tako iz principa ne bi rekla "Bog" zato jer bi ovi moji kazali »vidi ulizice«. E sad, a on opet ne može ne kazati "Bog", a ne možemo si kazati "Dobar dan" kad smo vršnjaci jer je to za nekoga starijeg i to je kao službeni pozdrav. Onda mi samo jedni drugima klimamo glavama. (Sara, Srpkinja)

---

¹⁴ Doista je pitanje je li se pozdrav "bog" proširio iz vjerske zajednice ili iz centra, tj. Zagreba gdje je bio prisutan i prije rata (ili je kombinacija).

Neizmjerne važnost sposobnosti prepoznavanja, koja u nekim slučajevima stranca može asociirati na opsjednutost, ponekad dovodi i do rukovođenja nepostojećim razlikama, dakle, predrasudama. Tako su me, na primjer, gimnazijalci iz razreda po srpskom jeziku uvjerovali da mogu prepoznati Hrvate na ulici ne samo po odjeći već i po hodu. Dakako da način hodanja nije jedini bizarni primjer; postoje još i primjeri brojeva na policijskim značkama te slova na registracijskim tablicama automobila te tumačenja da samo Srbi nose brade¹⁵.

Svi ovi primjeri pokazuju važnost prepoznavanja i podjele na "nas" i "njih", a brojnost etničkih markera i opterećenost građana s problemom prepoznavanja je produkt fizičke prisutnosti članova druge grupe na istom prostoru.

Razočarana sam u ljude. Prolaze ulicom i razmišljaju je li ovaj ili onaj. Svi smo zakinuti za normalan život. (Slađana, Srpkinja ostalnica)

Kad god nekoga sretnoš pitaš se tko je on? Šta ako te nešto pita, kako mu odgovoriti? Hoće li prepoznati da si Srbin ili Hrvat? Kako se ponašati? (Nikola, ostalnik Srbin iz mješovitog braka)

Rukovoditi se u svom ponašanju prema nekoj drugoj matrici je gotovo nemoguće, a narušavanje međugrupnih granica može biti vrlo neugodno ili čak i opasno. "Moglo bi se reći da je etnički identitet *imperativan*, utoliko što se ne može svjesno ignorirati niti na određeno vrijeme otkloniti kako bi se povelu računa o drugim definicijama situacije. Prema tome, prinude koje etnički identitet određene osobe vrši nad njenim ponašanjem teže biti apsolutne..." (Barth, 1997.:226). Onoga tko ignorira uspostavljene granice može se optužiti za provokaciju te je takva osoba, budući da se ne drži vladajućih normi ponašanja, ili luda ili opasna. Jedan srednjoškolar će na taj način protumačiti činjenicu da Srpkinja ide u razred po hrvatskom jeziku gdje su većinom Hrvati. Njegovo objašnjenje za takvu anomaliju bilo je da su roditelji nju poslali kako bi provocirala.

U kombinaciji straha, nepovjerenja, socijalnog pritiska i drugih faktora, ljudi se povlače iz javne sfere u sigurnost svoga doma, a međuetničke kontakte ostvaruju u strogo privatnim okvirima i konspirativnoj tajnosti:

Nitko još ne razgovara ovdje s nama. Eto, ovaj susjed nas pozdravi kad prolazi, ali kad je s nekim onda ne. Čak kad je i sa ženom onda se pravi da nas ne vidi. Isto tako je i s ovim drugim. Pozdravi kad mi pozdravimo, ali ako mu je tu žena onda nas ignorira. (Srpkinja ostalnica)

Moja susjeda me nije obavijestila ni kad joj se sin ženio, a bile smo strašno dobre prije. I sad kad je došla, dala sam joj kuću da živi dok ne sredi svoju i pozivamo jedna drugu na ručak jer smo obje same. I kad sam saznala da joj se sin ženi pitala sam je i ona je tada zaplakala jer joj je bilo žao što me nije zvala. Ja sam joj

¹⁵ Neke starije osobe srpske nacionalnosti doista su počele nositi brade kako bi istaknule svoj identitet ili pak kao znak otpora nametanju krivnje za rat te poistovjećivanju Srba sa četnicima. Ovo je možda najbizarniji primjer načina na koji se određene etikete mogu modificirati kod onih kojima se priljepljuju i postati njihov simbol otpora. No, ovo su ipak vrlo rijetki slučajevi i ne znači da Hrvati ne nose brade, te da brada ili brkovi nužno imaju neko skriveno značenje.

rekla da ionako ne bih došla, jer znam sastav svatova, ali me svejedno pogodilo što mi nije rekla. (Srpkinja ostalnica, nastavnica u školi)

Ako osoba krši pravila, može doživjeti prijeke poglede ili izbjegavanja, što je bio slučaj kada je dvije osobe različitih nacionalnosti vidjela Hrvatica koja im je nekada bila zajednička prijateljica. Treća osoba je prošla pokraj njih okrenuvši glavu (u suprotnom smjeru), a Hrvatica, uhvaćena u razgovoru sa Srpkinjom, će na to reći:

Vjerojatno je mislila kad nas je vidjela zajedno da želim širiti bratstvo i jedinstvo.

Činjenica da ljudi neprestano pokušavaju razotkriti vaš identitet ima za posljedicu da će konstantno biti na oprezu, a razgovori će biti pod velikim teretom nesigurnosti, napetosti i proučavanja vlastitih reakcija. Tako jedna nastavnica o međusobnim odnosima u zbornici kaže:

Sve je dobro, mi i pričamo... i razgovaramo recimo o nekom učenicu, ali sve je to još... kao da nešto visi u zraku i ne znate kad će se srušiti. Naši međusobni razgovori su uvijek opterećeni nečim što nije vezano za samu temu. Svi su oprezni i jedva se našale ponekad. (Hrvatica povratnica)

Mi sedimo na jednoj strani, oni na drugoj. Razgovaramo mi međusobno, ali to su više informativni razgovori. Ne bi se zašlo u neku temu, ne daj bože. Onda bi svako držao svoju stranu, oni misle jedno mi mislimo drugo i tu bi samo frcale varnice. Ali ima normalnih kontakata, ima ljudi koji se normalno ponašaju, ali ima i onih koji samo šute i kazaće samo kad moraju. (Sara, Srpkinja).

O tome kako se ljudi snalaze u ovakvim situacijama i koje su posljedice na raspoloženje ljudi dobro opisuju riječi Dragana (Srbin ostalnik):

Meni lakše otići živit u Nuštar gdje su svi Hrvati, nego ostati ovdje. Danima gledam ljude i nema nasmijanog čovjeka. Pa onda neugodnih situacija koliko hoćeš. Mi ovdje stariji, na primjer, ni ne znamo... mi poznamo lica ali ne pamtimo imena, pa tako stanemo, popričamo, shvatimo da je Hrvat, a ja Srbin i nakon toga kad se sretnemo više se ne pozdravljamo.

[...]

Teško je nekome tko je imao gubitke. Došao mi je prijatelj [Hrvat] negdi prije popiti nešto i pitam ga kako je. A on meni kaže da je upravo sa sahrane. Pronašao je sina i sahranio, a ja ga pitam kako je! Neugodno mi. Kud sam uopće pitao, može to shvatiti kao provokaciju. Tako da je nekad bolje ništa ni ne pitati."

POLITIKA PROSTORA

Socijalna polarizacija ima posljedice i na shvaćanje i upotrebu prostora. Posljedice se očituju u postojanju srpskih i hrvatskih kafića, trgovina, frizerskih salona, videoteka, činjenici da na nekoj tržnici ne kupuju Hrvati povratnici, da u određeni dio grada ne odlaze pripadnici neke grupe, da se na nekom igralištu igraju samo djeca određene nacionalnosti i tako dalje. No, posljedice se očituju i u prostoru između: ulice su

prazne, u parkovima i na travnjacima nema ljudi, društvene su aktivnosti izvan sigurnosti privatne sfere osiromašene.

Ovaj fenomen se može objasniti razlikovanjem sigurnih i nesigurnih prostora. Siguran prostor (*safe space*) nije samo prostor čiji uvjeti su dovoljno dobri za onoga tko se tu nalazi, nego je to prostor slobodan od bilo kakvih prijetećih ili štetnih utjecaja (Jordan, 1998). Ovaj termin se može koristiti, s jedne strane, samo kao prostorna metafora čime se siguran prostor poistovjećuje s ugodnim i sigurnim ozračjem, no, s druge strane, želja za sigurnim prostorom može se translahirati i na realne teritorijalne strategije (što je naročito prisutno u stresnim situacijama). U potonjem slučaju siguran prostor (*safe space*) poprima i karakteristike sigurnog mjesta (*safe place*). Prostor, na ovaj način, procesom definiranja i uspostavljanja jasnih granica, postaje *teritorij*. Teritorij je, dakako, i dalje primarno kognitivna konstrukcija, a u fizičkom svijetu može biti percipiran kroz markere koje ljudi koriste kako bi ga ograničili i identificirali. On ima dvostruku funkciju: može služiti kao strategija zaštite osobne sigurnosti i kao identitarni stabilizirajući mehanizam. Najveći osjećaj sigurnosti u identifikaciji je postignut kada se osoba nalazi na homogenom *ingroup* teritoriju, jer se na taj način sprječava realnost da dovodi u pitanje ustaljeni poredak.

U Vukovaru definirani prostori se protežu od škola i vrtića, tržnice, pojedinih nevladinih organizacija, kafića pa sve do zgrada i čitavih četvrti. Brojnost nedefiniranih prostora je zanemarivo mala, a s vremenom im prijete sudbina da ih samo jedna grupa definirana i monopolizira. U Vukovaru postoje dva načina definiranja prostora koje bismo, na ovom mjestu, mogli nazvati *markiranjem* i *kolonizacijom*.

Markiranja se vrše pomoću različitih simbola, znakova i spomenika (zastave, grbovi, križevi, spomenici žrtvama određene strane i tako dalje) što jasno daje do znanja koja grupa je zauzela teritorij.

Najčvršće markirani prostor u gradu nalazi se, primjerice, na samom ušću rijeke Vuke u Dunav gdje se nalazi hrvatski spomenik u obliku križa koji je visok nekoliko metara, a isklesan je od bijeloga kamena (po noći su u njega upereni reflektori tako da pruža naročiti doživljaj). Tek kada je osoba u neposrednoj blizini, opaža dominantnost križa te mjesto poprima sveta obilježja i zrači neopisivom snagom. Do križa vodi uska staza dužine tristotinjak metara koja je jedini način da se do mjesta dođe jer je u pitanju vrh nasipa okružen vodom s tri strane. Osobe srpske nacionalnosti tamo nikada ne odlaze, jer bi osoba morala pretrpjeti veliku dozu stresa dok bi došla i vratila se na "sigurno" prije nego netko naiđe (i možda je prepoznala!). Jedan od učenika iz gimnazije po srpskom jeziku je pričao kako je bio vrlo znatiželjan što piše na spomeniku, ali ga je bilo strah tako da je otišao i vratio se što je brže mogao. Tim prolazom se bezbrižno šetaju samo Hrvati i turisti za koje je ova granica nevidljiva; ona je urezana u kognitivnu mapu pripadnika samo određene grupe.

Slika 1. Prolaz nasipom do spomen-križa "Žrtvama za slobodnu Hrvatsku"

Nasuprot ovomu, pod kolonizacijskim tipom se podrazumijevaju prostori koji su deklarativno otvoreni prema svim građanima, no ipak su percipirani "njihovim". U Vukovaru je to slučaj s određenim kulturnim institucijama, parkovima, igralištima,

šetalištima, javnim površinama ispred zgrada i tako dalje. U pitanju je, naime, fenomen u kojem sama činjenica da je netko ušao u prostor isključuje. Jedna osoba tako objašnjava zašto nikada nije bila u određenoj kulturnoj ustanovi:

Strah me je da mi netko ne bi prigovorio nešto ili općenito da netko ne bi nešto rekao, ne samo meni direktno, a što bi me moglo uvrijediti. U takvim situacijama imam osjećaj da svi znaju tko sam, kao da sam označena. Znam da ne mogu znati, ali osjećam se kao da svi znaju i onda mi nije ugodno. [...]

Isto je s jednom zgradom koja je izgrađena i tamo žive povratnici, većinom branitelji. Ispred te zgrade samo se njihova djeca igraju. Jednom sam prošla kraj te zgrade i imala sam osjećaj kao da svi znaju tko sam. I ne samo ja, nego i drugi isto. Nitko više ne prolazi onuda. Svi je zaobilaze i rade krug otkako se ona izgradila. (Srpkinja ostalnica)

Javni prostori se, dakle, u Vukovaru mogu percipirati kao potencijalno opasni. Oni se mogu izbjegavati čak i u slučajevima kad nisu definirani i kada bi trebali biti zajednički. Zapravo, izbjegavaju se upravo zato što nisu definirani.

U Borovu selu, na primjer, atmosfera je puno opuštenija i ljudi sjede ispred kuća, ovdje takvih stvari skoro uopće nema. (Slađana, Srpkinja ostalnica)

Ja ne volim otići u restoran X jer nikada ne znate jel' se šta može desiti, neki eksces. Ne osjećate se prijatno. Ali tamo inače svi zalaze." (Dragan, Srbin ostalnik)

Osoba u nedefiniranim, *heterotopičnim* prostorima (Foucault, 1986) može doživjeti lijepo iskustvo, ali heterotopia može biti i izvor stresa, nesigurnosti i konflikta.

U ovom smislu, nedefinirani, ne-sigurni prostori su liminalni prostori te bismo mogli reći da nisu "primarni" prostori: u njima će osoba biti samo u prolazu, bez dužeg zadržavanja ili bilo kakve ponovljive aktivnosti. U suprotnom, prostor prestaje biti liminalan.

ZAVRŠNA DISKUSIJA

Kroz različite studije o etničkim odnosima u gradovima može se primijetiti da je Vukovar specifičan slučaj. Vukovar nije podijeljen grad na način homogenih četvrti ili centra i periferije, što je najčešće stvoreno procesom imigracije i/ili urbane politike te s potvrdom u ekonomskim razlikama. Upravo suprotno. Vukovar je prostorno etnički izmiješan, ali socijalno polariziran. Ovakva situacija ima niz posljedica, a jedna od njih je, kako smo raspravljali, naglašavanje razlika, proces stvaranja granica i jasno prepoznatljivih markera – u pitanju je neprestana želja građana za identificiranjem Drugoga. Zbog nepostojanja jasnih fizičkih razlika u vrlo stresnoj postkonfliktnoj situaciji fizičko očvršćivanje granica i realne teritorijalne strategije se nameću nužnim rješenjem u potrazi za sigurnošću.

U Vukovaru je, dakle, do sada bio prisutan trend reteritorijalizacije ili, drugim riječima, stvaranja relativno zatvorenih otoka socijalnog života što je bila posljedica kroničnog nedostatka sigurnog prostora. Tako konstruirani sigurni prostori su imali obilježja teritorijalnosti temeljene na ekskluzivnosti, a njihova svrha je bila načiniti

novi realni prostor koji bi proturiječio vanjskoj stvarnosti. Fizički su "oni" tu, ali imaginarno su kilometrima udaljeni.

S današnje točke se može krenuti u dva smijera. Postojeći sigurni prostori, čija je kreacija u ovim okolnostima bila nužnost, mogu se početi koristiti za uspostavu komunikacije i stabilnih međuetničkih odnosa uz zadržavanje osjećaja sigurnosti, a što je nedostajalo i 1991. i 1998. godine. S druge strane, trend prostorne polarizacije se može nastaviti, a posljedica bi mogla biti stvaranje etnički homogenih četvrti, tj. čvrsto podijeljen i segregiran grad.

Literatura

- * * * (2002) *Popis stanovništva, kućanstava i stanova, 31. ožujak 2001.* (digitalno izdanje). Državni zavod za statistiku, Republika Hrvatska.
- Appadurai, Arjun (1998) "Dead Certainty: Ethnic Violence in the Era of Globalization". *Development & Change*, 29(4):905-925
- Barth, Frederik (1997) "Etničke grupe i njihove granice". U: Poutignat, P. - Streiff-Fenart *Teorije o etnicitetu*. (dodatak) Beograd: Biblioteka XX vek. Str. 213-259.
- Boal, Frederick W. (1999) "From Undivided Cities to Undivided Cities: Assimilation to Ethnic Cleansing". *Housing Studies*. 14(5):585-601.
- Bollens, Scott A. (1998) "Ethnic stability and urban reconstruction: Policy Dilemmas in Polarized Cities". *Comparative Political Studies*. 31(6):683-714.
- Creswell, John W. (1998) *Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing Among Five Traditions*. Thousand Oaks, CA: Sage
- Denzin, N. K. – Lincoln, Y. S. (eds.) (1994) *Handbook of Qualitative Research*. Thousand Oaks, CA: Sage
- Eastmond, Marita (1998) "Nationalist Discourses and the Construction of Difference: Bosnian Muslim Refugees in Sweden." *Journal of Refugee Studies*. 11(2):161-181.
- Foucault, Michel (1986) "Of other spaces." *Diacritics*. (Spring) str.22-27.
- Foucault, Michel (1994) *Znanje i moć*. Zagreb: Globus
- Foucault, Michel (2000) "O znanju i moći". *Diskrepancija* 1(2): 67-80
- Gilroy, Paul (1999) "A London sumting dis..." *Critical quarterly*, 41(3):58-69.
- Jordan, Thomas (1998) "The Uses of Territories in Conflicts: A psychological perspective." *Online Journal of Peace and Conflict Resolution*. 1(2). <http://www.trinstitute.org/ojpcr/> [6. veljače 2002.]
- Kempen, Ronald van - Ozueken, Sule A. (1998) "Ethnic segregation in cities: New forms and explanations in a dynamic world". *Urban Studies*. 35(10):1631-1657.
- Malkki, Liisa H. (1997) "National Geographic: The Rooting of Peoples and the Territorialization of National Identity among Scholars and Refugees." U: Gupta, Akhil - Ferguson, James (eds.) *Culture, Power, Place. Exploration in critical anthropology*. Durham & London: Duke University Press
- Massey, G.; Hodson, R.; Sekulić, D. (1999) "Ethnic Enclaves and Intolerance: The Case of Yugoslavia". *Social Forces*. 78(2):669-694.

- Rihtman-Auguštin, Dunja (2000) *Ulice moga grada: antropologija domaćeg terena*. Beograd: Biblioteka XX. vek.
- Rogić, Ivan et al. (1995) *Progonstvo i povratak: Psihosocijalne i razvojne odrednice progonstva i mogućnosti povratka hrvatskih prognanika*. Zagreb: SysPrint
- Smith, Anthony D. (1996) "Culture, community and territory: the politics of ethnicity and nationalism". *International Affairs*. 72(3):445-458.
- Turner, Victor (1994) *The Forest of Symbols*. Ithaca N.Y.: Cornell University Press
- Wertheimer-Baletić, Alica (1993) *Stanovništvo Vukovara i vukovarskog kraja*. Zagreb: Globus
- Žunec, Ozren (1998a) "Rat u Hrvatskoj 1991.-1995. 1. dio: Uzroci rata i operacije do sarajevskog primirja" *Polemos* 1(1): 57-89.
- Žunec, Ozren (1998b) "Rat u Hrvatskoj 1991.-1995. 2. dio: Od sarajevskog primirja do završnih operacija" *Polemos* 1(2): 111-141.
- Županov, Josip (1995) *Poslije potopa*. Zagreb: Globus

FROM POLITICS OF DIFFERENCE TO POLITICS OF SPACE: CONSEQUENCES OF WAR ON SOCIAL LIFE IN THE CITY OF VUKOVAR

Kruno Kardov

Summary

This paper is based on an ethnographic research conducted during the year 2001. and 2002. in the city of Vukovar. Several things make Vukovar an interesting example. First, it is the Croatian city most destroyed in the war and also the city that suffered the greatest number of casualties. Second, its pre-war ethnic structure was relatively heterogeneous. And third, this area was peacefully reintegrated into the Republic of Croatia. Author examines a specific phenomenon of social polarization in spatially mixed neighborhoods and its consequences on understanding and the use of urban space. As a result of national order of things, a dominant epistemological field through which social reality is perceived, ethnic borders are produced and cultural differences are emphasized. In a very stressful post conflict and spatially mixed environment these ethnic borders tends to establish themselves in a space-territory. In such circumstances creation of a territory (by marking and colonization processes) has two important functions: protection of a personal security and identity-stabilizing mechanism.

Author concludes that the consequence of translation of social to spatial polarization, in condition of ethnic heterogeneity, is punctuational social life. In other words, in a city of Vukovar islands of social life are present and between these islands there are undefined and unsafe spaces.

Key words: ethnic borders, liminality, national order of things, polarized city, politics of space, politics of difference, safe space

